

О. ЕЙХЕЛЬМАН ПРО ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

У статті висвітлено позицію О. Ейхельмана про суть радянського тоталітарного режиму, встановленого на території УНР після поразки національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. Розкрито зміст пропозицій вченого щодо протидії радянському окупаційному режимові із залученням як внутрішніх (національних), так і зовнішньополітичних ресурсів. Указано на актуальність поглядів О. Ейхельмана для сучасного етапу розвитку українсько-російських міждержавних взаємин.

Ключові слова: *О. Ейхельман, державна незалежність України, радянський окупаційний режим, боротьба за державне самовизначення.*

В статье освещается позиция О. Ейхельмана о сущности советского тоталитарного режима, установленного на территории УНР после поражения национально-освободительной борьбы 1917-1920 гг. Раскрывается содержание предложений ученого о противодействии советскому оккупационному режиму с привлечением как внутренних (национальных), так и внешнеполитических ресурсов. Указывается на актуальность взглядов О. Ейхельмана для современного этапа развития украинско-российских межгосударственных отношений.

Ключевые слова: *О. Ейхельман, государственная независимость Украины, советский оккупационный режим, борьба за государственное самоопределение.*

The article highlights the position of O. Eihelmann on the essence of the Soviet totalitarian regime established in the UPR after the defeat of the national liberation struggle in 1917-1920. The content of the scientist's offers concerning the counteraction against the Soviet occupation regime involving both internal (national) and foreign resources is revealed. The relevance of the views of O. Eihelmann for the current stage of development of Ukrainian – Russian interstate relations is pointed out.

Key words: *O. Eihelmann, state independence of Ukrainian, the Soviet occupation regime, the struggle for the state self-determination.*

Важливе місце у формуванні української нації, її прагненні до розбудови незалежної суверенної демократичної держави посідають питання, пов'язані із проблемами українсько-російських взаємин. Особливо складними вони були в період національно-визвольних змагань українського народу за політичне самовизначення впродовж 1917-1920 рр., адже утворення Української держави було вороже зустріте як радянською, так і білогвардійською Росією. Така неоднозначність міждержавних стосунків породила низку негативних стереотипів у відносинах між російським і українським народами, які, на жаль, збереглися і після проголошення незалежності України наприкінці ХХ ст.

Існування незалежної України спонукає до переосмислення її взаємозв'язків з Росією. Наслідуючи європейський досвід, Україна включилася у процес історичного порозуміння. Тому об'єктивне дослідження питання державного самовизначення України в контексті суперечливих радянсько-українських відносин міжвоєнного періоду становить не тільки науковий, але й громадсько-політичний інтерес. У минулому українське питання особливо активно обговорювали в еміграційних колах представники української інтелігенції, які у результаті встановлення радянського режиму на теренах України змушені були виїхати за кордон. Серед них відлімо постать О. Ейхельмана – етнічного німця, котрий упродовж багатьох років боровся за реалізацію української

державної ідеї. У наукових колах він здебільшого відомий як теоретик українського визвольного руху, педагог, правник, знавець системи міжнародних відносин і адміністративного права. Частину своїх праць О. Ейхельман присвятив аналізу суперечливих українсько-російських взаємин у період становлення радянської влади. Сучасні науковці здебільшого розглядали конституційні ідеї вченого, а також окремі політичні аспекти його програми державного розвитку України. З-поміж них виділяються дослідження В. Потульніцького, П. Стецюка, Д. Яневського, О. Мошак, О. Мироненко, А. Присяжнюка, Н. Сфремової та ін. У науковій літературі знаходимо поодинокі аналітичні розвідки, присвячені досягненням О. Ейхельмана у галузі науки міжнародного права, зокрема, роботи Л. Заблоцької, В. Денисова, К. Савчука. Водночас можемо констатувати про відсутність наукового аналізу тих праць вченого, де він не лише визначає особливості і складності українсько-радянських взаємин міжвоєнного періоду, а й пропонує шляхи розв'язання окресленого питання. Тому метою публікації є розгляд праць О. Ейхельмана, в яких розкрито зазначені аспекти, а також з'ясування їхньої актуальності і можливості впровадження на сучасному етапі розвитку міждержавних зв'язків між Росією і Україною.

У 1917-1920 рр. суспільно-політичні відносини між Україною і більшовицькою Росією були доленосними як для реалізації української державної незалежності, так і для утвердження радянської влади. З самого початку метою більшовиків було безпосереднє панування над Україною, економічні ресурси та геополітичне розташування якої стали вирішальними для утвердження радянської держави [8, с. 153]. Усвідомлюючи всю складність політичного становища УНР, О. Ейхельман у своїх працях аналізує взаємини між обома державами, їхню правову організацію та окреслює місце України й Росії у системі міжнародних відносин. Як фахівець з державного і міжнародного права, він доводить факти, по-перше, нелегітимності радянської влади на території України, по-друге, її короткотривалість, а головне – величезну загрозу більшовицького режиму для існування європейської демократії. Важливо, що вчений розмежовує поняття «російський народ» і «радянська влада», фактично звинувачуючи останню у злочинах як проти українського, так і проти російського народу. У такий спосіб О. Ейхельман вказує на «багато-національність» радянського режиму, а не ототожнює його виключно із російською нацією, хоча і вважає московську сторону зародженням і центром тоталітарної радянської системи.

На думку О. Ейхельмана, радянський режим абсолютно не відповідав національній ідеології українців, а був чужим і протилежним до їхніх демократичних уподобань. Цілком логічно, що «...українці ведуть нетерпиму боротьбу проти ворогів, які розоряють українців, грабують народ і

країну, руйнують її суспільний устрій, ставлять собі за цілі викоренити тут національний дух, моральність і релігійність населення...» [7, арк. 71]. Наслідки діяльності більшовиків в Україні – це голод і нещастя, а засоби встановлення, констатує дослідник, – відверті грабунки, нищення культурних цінностей і творчих сил українського народу, проведення злочинних експериментів у сфері народного добробуту. Для підтвердження власної позиції О. Ейхельман наводить факти із радянської дійсності. Він стверджує, що голод 1921 р., який панував серед більшості країн колишньої царської імперії, був результатом цілеспрямованого руйнування їхніх економічних систем більшовицьким режимом впродовж 1917-20 рр. Саме голод, стверджує він, «...розкрив всьому світу очі, що собою являють більшовики і до чого вони привели багату країну, житницю Західної Європи» [5, арк. 273]. На переконання вченого, голод серед населення Росії, який згодом поширився і на Україну, виник виключно внаслідок діяльності окупаційного уряду Москви і його українських прибічників. «Більшовики, доходить висновку О. Ейхельман, постійно вивозили хліб, що й спричинило голод, а не врожай» [4, арк. 36]. У цей період більшовицькі активісти не допускали на територію України, Росії та інших держав благодійні іноземні організації, які мали на меті надати продовольчу допомогу голодуючим. Навіть рідкісну їхню присутність і добродійну діяльність на території України радянські урядовці чітко регламентували, обмежували у повноваженнях, аби унеможливити поширення правдивої інформації про сутність «комуністичних порядків». О. Ейхельман пише: «...ніякої особистої свободи радянський режим не визнає... ніякої свободи слова в пресі» [6, арк. 239].

О. Ейхельман називає доволі сумнівною ідею легітимності державної влади в Україні, а московський окупаційний режим ототожнює з «неприродним наростом на тілі України» [5, арк. 280б]. Ідеологічна основа більшовизму не відповідала традиціям українського державотворення, демократичним ідеалам українського населення. Для представників і лідерів радянської влади, зазначає О. Ейхельман, інтереси та потреби населення України виявилися цілковито чужими. Вони не лише ставилися до них скептично, а й безжалісно руйнували духовну, політичну та економічну сфери суспільного життя гірше, ніж «усякі гни та вандали». На думку вченого, московські окупанти виявилися найзапеклішими опонентами української культури, яка не втискала в рамки їхнього комуністичного світогляду і «...служила перешкодою для проведення тих односторонніх комуністичних планів і заходів, про які радянський уряд у Москві та його філія на Україні тільки й турбуються, а все те, що тим турботам не відповідає, підлягає безумовному знищенню» [4, арк. 2].

О. Ейхельман висвітлює наслідки радянської окупації не лише для суспільно-політичного, а й економічного життя України. Фактично більшовики

повністю зруйнували економічну систему України, перетворивши її з житниці Європи на голодуючу і злиденну державу. Різними способами, стверджує О. Ейхельман, вони вивозили на територію Росії конфісковані національні цінності у величезних обсягах, грабували природні багатства та запаси України і в такий спосіб підтримували нужденну і голодну Червону Армію. Терористичну діяльність більшовики спрямовували здебільшого проти селянства, сприймаючи його як основу української національної державності. З огляду на подальші історичні події, він справедливо зазначив, що «...навіть досягши своєї цілі радянська влада не зупиниться, вона розраховує на справжній ефект таких міроприємств» [3, арк. 228б].

З огляду на це, головним завданням політично-свідомої частини української еліти О. Ейхельман уважав інформування світової громадськості про дійсні цілі антидемократичного радянського режиму і численні злочини, здійснені ним на території України, Грузії та інших держав колишньої царської імперії. Працюючи в УГА, вчений очолив комісію для організації та проведення акції протесту проти масових арештів в окупованій радянській Україні [9, арк. 2-6]. У прийнятій резолюції зазначено, що радянська влада на території України є окупаційною, здійснює терор і нищить національно свідомі елементи українського населення. Більшовизм дослідник розглядає як модерну форму «іспанської інквізиції», яка «затопила у потоках крові масовий протест українського населення проти московсько-комуністичної окупації українського краю» [10, арк. 9-10]. Особливо гостро О. Ейхельман засуджував переслідування і ліквідацію української інтелігенції, яку більшовики безпідставно звинуватили у антидержавній діяльності, що мала своєю метою знищення більшовицького режиму в Україні і становлення політичного устрою європейського зразка. Масовий терор і насильство О. Ейхельман назвав основними засобами утвердження радянської влади, які, на його думку, повинні викликати протест зі сторони урядів демократичних держав. «Світова громадська думка, декларує вчений у резолюції, яка завжди рішуче засуджувала прояви будь-якого терору, в даному випадку зверне увагу на червоний терор, який спрямований на ліквідацію творчих сил українського народу» [10, арк. 10]. О. Ейхельмана не покидали сподівання того, що радянську владу не визнає світова громадськість, і вона ліквідується за її підтримки.

У контексті цього питання він проаналізував тогочасну систему міжнародних відносин і висвітлив позицію різних країн у сприйнятті радянського режиму, особливостей його внутрішньої і зовнішньої політики. Так, зазначає О. Ейхельман, американці визнали радянську систему державного правління як антидемократичну і деспотичну, а отже, неприпустиму [4, арк. 26]. Натомість окремі країни Європи, як наприклад, Англія і Німеччина, не усвідомлюючи небезпеки, вступили на шлях

ділових комерційних відносин з урядом радянської Росії. О. Ейхельман критично засудив таку «нейтральну» позицію європейських країн, вважав її невинуватою і такою, що не протидіє радянській агресії. З огляду на це, вважав за необхідне довести до відома європейців не лише антидемократичну та протиправну сутність радянської влади на території України, а також її тимчасовість за умови підтримки Заходом позиції УНР.

Іншою ознакою радянської системи влади, підкреслює О. Ейхельман, була крайня дипломатична «невихованість», ігнорування і порушення вироблених традицій, норм та правил міжнародної поведінки. На його переконання, «...так звану У.Р.С.Р. як визнаний уряд і нормальну державу на Україні визнавати не можна», а відповідно і її дипломатичних представників [3, арк. 229]. Зокрема він згадав ситуацію, коли радянські урядовці звернулися до уряду Румунії з вимогою про видачу відомого отамана українських партизанів Лівобережної України Н. Махно. Другим провалом більшовицької дипломатії О. Ейхельман назвав відмову радянського торгового комісара Л. Красіна виконувати рішення англійського суду. Мова йшла про повернення грошей за придбані Л. Красіним в Англії товари, які згодом були перенаправлені до Росії. Характеризуючи зовнішню політику радянської Росії, О. Ейхельман згадав і дипломатичну ноту англійської сторони до російського уряду, де Англія звинуватила Росію у поширенні неправдивої інформації щодо її діяльності на території Азії. Поза увагою О. Ейхельмана не залишився виступ Г. Чичеріна в Москві від імені так званих незалежних радянських республік. В оприлюдненій ноті він висловив готовність радянського уряду повернути державні борги колишньої царської Росії у найближчий термін за умови виконання іноземними державами певних зобов'язань, а саме підтримки радянського режиму у територіальних межах колишньої Російської імперії. Такі висловлювання, на переконання вченого, абсолютно не відповідали дійсним цілям і намірам представників радянської влади.

Більшовицькі активісти цинічно втручалися у внутрішні справи інших держав, пропагували комуністичну ідею і працювали на досягнення єдиної цілі – ліквідації і знищення політичного і суспільного устою країн, які не вписувались в їхню більшовицьку схему тоталітарного режиму. О. Ейхельмана вражала неспроможність радянського уряду визначати пріоритетність суспільно-державницьких потреб. У той час, пише він, коли населення власної держави гинуло внаслідок голоду, її очільники в Москві і Харкові проголошували промови про агресію Заходу і необхідність протидії їй, витрачаючи на це значні кошти. Більшовики фінансували не злиденне населення, а потужну комуністичну агітацію і пропаганду за кордоном, мільйонну армію, яка була необхідна радянському уряду для проведення комуністичного терору і обмеження свободи громадян тих країн, які вимагали національної

самостійності, а також становлення демократичних, вільних державних інституцій.

З погляду сьогодення О. Ейхельман справедливо стверджує, що радянський режим є явищем тимчасовим і не зможе цілковито вкоренитися на теренах України. Виходячи з позиції, що державна влада повинна бути легітимною, а не окупаційною, вчений чітко усвідомлював, що за таких обставин не можна стверджувати навіть про мінімальну сталість або тривалість більшовицької влади на Україні. У своїх працях він зазначає: «Можливість від випадку до випадку, проявляти, то тут, то там, найжорстокіший терор, так званий червоний або кровавий терор, проти населення України, звичайно, не є державний порядок, з яким могло б і повинно б рахуватися населення, а також інші держави» [2, арк. 89]. Детально проаналізувавши особливості української національно-державницької боротьби, а також характеристики повоєнної системи міжнародних відносин, дослідник виділив низку доказів, які підтверджували короткотривалість панування радянської влади в Україні.

По-перше, це наявність потужних антирадянських настроїв, які панували серед українського населення і провокували різноманітні форми протидії більшовицькому режиму. Було очевидно, вказує О.Ейхельман, що населення України «...ставиться до цього непрошеного насильника-окупанта з нестриманою явною ворожістю, що не лише не зменшується, а, навпаки, щоденно зростає. Все це підтверджується безкінечними повстаннями, які населення України підіймає при всякій нагоді супроти більшовицьких окупантів, та більшовицької червоної армії» [4, арк. 2]. Здебільшого активну проукраїнську позицію проявляло сільське населення.

Сприймаючи український народ як рушія державотворчого процесу, вчений виокремлює такі його риси, як волелюбність і непримиренність до окупаційних порядків, а особливо його схильність до самоорганізації. Так, продовжує О. Ейхельман, народні маси об'єднався навколо авторитету головного отамана С. Петлюри і очолюваного ним уряду УНР. Мобілізуючою основою стала інформація про бажання отамана повернутися на Україну для встановлення «...культурного, побудованого на демократичних началах національного державного устрою» [3, арк. 232б]. Для підтвердження власної позиції, О. Ейхельман наводить рішення делегатів партизанських загонів з усієї території України щодо підтримки уряду УНР. За інформацією самих більшовиків, наприкінці 1920 р. представники українських партій (окрім лівих соціалістів) визнали радянський уряд окупаційним і заявили про підтримку уряду УНР.

О. Ейхельман декларує – український народ радянської влади та більшовицького режиму не визнає, «...не дивлячись на весь терор, якому він піддає населення, і не дивлячись на величезні красноармійські сили, які він накопичує для протидії українському народу» українці про-

довжують справу державного самовизначення [2, арк. 89]. Населення добровільно організовувалося в партизанські загоны для боротьби з більшовиками. Представники радянської влади, констатує О. Ейхельман, з особливою пересторогою ставились до центральних регіонів України, де фіксувались масові вбивства красноармійців і комісарів українським населенням. З огляду на це, О. Ейхельман переконує, що більшовики могли утримувати владу на території України фрагментарно – здебільшого в містах, а також біля залізничних шляхів. Це підсилювало сподівання на швидке звільнення України від більшовицької окупації. Тому головним завданням уряду УНР О. Ейхельман вважав використання всіх можливих засобів, аби організувати наявні «... роз'єднані сили і тільки це нам допоможе закріпитись твердо» [1, арк. 99].

По-друге, витіснення воєнізованих частин УНР з території України він називає тимчасовим явищем. Незважаючи на складні обставини, що виникли після підписання Ризького договору 1921 р., а також розгрому військових сил П. Врангеля, вкрай незадовільне військово забезпечення армії УНР тощо, зберігся зв'язок між армією УНР і партизанськими загонами. Фактично мова йшла про сконсолідовану, добре організовану роботу, спрямовану на досягнення спільної цілі – визволення України від більшовицької окупації. У процесі такої взаємодії, зазначає дослідник, було досягнуто низки домовленостей щодо підтримки та організації всенародного повстання партизанськими загонами за безпосереднього сприяння армії УНР.

По-третє, окупаційні сили, за твердженням О. Ейхельмана, розташовувались фрагментарно і контролювали не більше 1/20 території України. Через відсутність залізничного з'єднання народні партизанські загоны мали можливість вести і вели постійні бої з окупантами [3, арк. 227]. З іншого боку, О. Ейхельман констатує, що розгортання антирадянських настроїв серед населення посилював терор радянської влади проти українців.

По-четверте, О. Ейхельман охарактеризував рядовий склад радянської армії, який здебільшого формувався не добровільно, а примусово. Тому значну частину червоноармійців він характеризував як ідеологічно нестійких. «Червона армія, – констатує дослідник, – в більшості не дуже надійна, дезиртує. І свій фронт радянський режим підтримує терором у військах. Надійного тилового забезпечення у більшовиків також немає, навпаки – селяни-українці завжди вороже до них відносяться» [3, арк. 232]. Він також оперує висновками військових фахівців, котрі служили в лавах Червоної Армії про те, що радянська влада на території України повноцінно утвердитись не зможе.

Шукаючи вихід із складного політичного та економічного становища УНР, спровокованого радянським режимом, О. Ейхельман постійно наголошує, що не варто розраховувати лише на зовнішню підтримку, а, насамперед, треба використовувати національні ресурси, силу

національного духу українського народу. Він запропонував власну стратегію звільнення України від більшовицької окупації, яка складалася з декількох кроків і використовувала як внутрішні, так і зовнішні ресурси. Перший крок – мобілізація й об'єднання українських народних партизанських загонів. Другий – об'єднання всіх наявних політичних воєнізованих антибільшовицьких об'єднань, що були на території України (наприклад, формувань Н. Махно та П. Врангеля). Третій етап – мобілізація решток армії УНР, які перебували за кордоном і їхнє об'єднання із попередньо визначеними військовими союзниками на території України. Завершальний крок – матеріальна, військово-технічна і консультативно-інженерна підтримка визвольних антирадянських заходів УНР країнами Антанти. О. Ейхельман був переконаний, що в тогочасних політичних умовах цілковите усвідомлення небезпеки зі сторони більшовицького режиму стане домінуючим у відношенні до протистояння серед політичних сил УНР. Одночасно і країни Європи, з метою забезпечення себе від більшовицького впливу й окупації, повинні підтримати позицію української сторони і надати їй різносторонню підтримку.

Як фахівець з військової справи, вчений неодноразово висловлював думку про необхідність об'єднання наявних на території України народно-партизанських загонів, їхнє перетворення в єдину воєнізовану силу антибільшовицького спрямування. Надання саморганізованим народним загонам підтримки через достатнє військово-забезпечення, констатує він, могло створити основу потужної військової сили для реальної протидії Червоній Армії. З цією метою О. Ейхельман апелював до урядів Західної Європи з проханням надати військову підтримку у вигляді озброєння українському визвольному руху [2, арк. 89]. «Від країн Антанти, – зазначає він у своїх працях, – потрібні військово-оснащення, техніка і інструктори, а армія мобілізується власна. Антанта може задіяти і флот, перед яким більшовики виявляться безсилями. Мова йдеться і про повітряний флот Антанти, який є без діла» [3, арк. 230].

Для вирішення поставлених завдань О. Ейхельман вказав на потребу створення точного реєстру наявних військових сил, а також місць їхнього розташування на території України, налагодження системи інформаційного проводу між ними, визначення умов і засобів для координації дій військових формувань тощо. Одночасно він застерігає, що процес об'єднання військових формувань повинен відбуватися з крайньою обережністю і максимальним узгодженням різносторонніх інтересів. Його реалізація залежить від рівня кадрового і матеріального забезпечення. Будучи переконаним у правильності своїх позицій, об'єднавчу роботу серед військових формувань він рекомендує проводити «... відверто, оскільки жодної дипломатичної шкоди від такого характеру переговорів не буде, бо сучасна гра в мовчання, безумовно, до нічого не доведе» [1, арк. 99б].

Фактично О. Ейхельман виявляє пасивність уряду УНР і зокрема Міністерства закордонних справ у боротьбі з більшовицьким окупаційним режимом на території України. «Треба рішуче взятися за організацію союзних зв'язків, – наголошує вчений, – і де більше можна, просто воєнних контактів, де б вони не представлялись, оскільки з політичної сторони не висувались би принципові перепони» [1, арк. 100].

Разом з тим О. Ейхельман виділив основні етапи й особливості державного розвитку України після ліквідації окупаційного комуністичного режиму. Український народ, уважає дослідник, звільнившись від насильницької більшовицької влади шляхом вільних і суверенних установчих зборів повинен самостійно прийняти державну конституцію та обрати певний тип державного врядування способом прямого голосування, уникаючи втручання зовнішніх політичних факторів [4, арк. 3]. Майбутній державний устрій, на думку О. Ейхельмана, повинен відповідати традиціям і ментальним рисам українського народу, а значить базуватися на ідеях демократизму, народоправства і правової організації суспільства. На основі окреслених принципів вчений розробив власну теоретичну модель української державності, елементи котрої, він сподівався, можуть знайти практичну реалізацію в умовах незалежної України.

Отже, О. Ейхельман доводить нелегітимність радянської влади в Україні, трактує її як виключно окупаційну, яка за своїм ідеологічним змістом не відповідає потребам і традиціям українського народу. Вчений розглядає наслідки її функціонування в Україні як в соціально-економічному, так і в політичному аспектах. Використовуючи свої теоретичні знання, практичний досвід, а також проаналізувавши особливості української визвольної боротьби, він запропонував конкретні кроки із ліквідації окупаційного більшовицького режиму на території України, а саме: єдність військових і політичних сил; спільна стратегія визвольної боротьби; розрахунок на власні національні сили і національний досвід. Важливу роль у цьому процесі О. Ейхельман відвів народним масам, підтримці країн Західної Європи, а координаційним центром визнав уряд УНР. З метою повного розкриття сутності радянського режиму, його невідповідності правовим нормам, вчений детально розглядає зовнішньополітичну діяльність більшовицького уряду, що може стати предметом подальших досліджень науково-теоретичної спадщини вченого.

У своїх працях О. Ейхельман пропагує ідею високої політичної свідомості і культури в міжнародних українсько-російських стосунках, реалізації принципів рівності, поваги, невтручання у внутрішні справи інших держав тощо. З погляду сьогодення важливим є те, що вчений уважає як росіян, так і українців жертвами радянської тоталітарної системи. Усвідомлення такого підходу може суттєво вплинути на сучасний формат стосунків між Україною і Росією як незалежними і суверенними державами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ейхельман О. Доповідна записка Міністру закордонних справ У.Н.Р. А. Ніковському / О. Ейхельман // ЦДАВО. – Ф. 38–82.- Оп. – 1. – Спр. 14. – Арк. 99–100.
2. Ейхельман О. Лист до Прем'єр-міністра / О. Ейхельман // ЦДАВО. – Ф. 38–82. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 85–91.
3. Ейхельман О. Лист про підписання і наслідки Ризького миру / О. Ейхельман // ЦДАВО. – Ф. 38–82. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 227–234б.
4. Ейхельман О. Меморіал Українського Селянсько-парламентського союзу до високих урядів культурного світу / О. Ейхельман // ЦДАВО. – Ф. 38–82. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 2-4.
5. Ейхельман О. (Аргус). На сьогоднішній день... / О. Ейхельман // ЦДАВО. – Ф. 38–82. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 273–284б.
6. Ейхельман О. Про правові підстави українського самовизначення / О. Ейхельман // ЦДАВОУ. – Ф. 38–82. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 235–239.
7. Ейхельман О. Уривок із записів / О. Ейхельман // Ф. 38–82. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 70–72.
8. Капелер А. Мала історія України / А. Капелер. – К. : «К.С.І.», 2007. – 264 с.
9. Матеріали Комісії для проведення акції протесту лекторського персоналу Української Господарської Академії проти масових арештів на Україні // ЦДАГО. – Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 292. – Арк. 2–6.
10. Резолюція-протест лекторського персоналу УГА в Ч.С.Р., ухвалена 14 грудня 1929 р. в справі масових арештів на Україні // ЦДАГО. – Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 292. – Арк. 9–10.

Рецензенти: Іванов М. С., д.політ.н., професор;
Курілло В. Є., к.політ.н., доцент.

© Турчин Я. Б., 2011

Стаття надійшла до редколегії 08.04.2011 р.